

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ,

*доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України*

УКРАЇНА У ТРАНСКОРДОННІЙ СПІВПРАЦІ: ІСТОРІОГРАФІЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ

З виникненням спільного кордону України з Європейським Союзом після «великого» розширення ЄС у 2004–2007 рр. були відкриті нові можливості для України на міжнародній арені, що сприяло, зокрема, активізації її зусиль в реалізації євроінтеграційної стратегії. На цьому шляху одними з головних і найближчих стратегічних партнерів України є країни Центральної Європи — нові члени ЄС. Вони надають Україні предметну підтримку в реалізації її євроінтеграційних планів, часто виступають «адвокатами» українських інтересів у керівних загальноєвропейських структурах. Між країнами Центральної Європи й Україною склалася досить ефективна цілісна система міждержавної співпраці, що охоплює різноманітні напрями, сфери, види і рівні взаємодії. Особливе місце в цій системі міжнародних відносин України із сусідніми державами Центральної Європи посідає транскордонне співробітництво, яке є більш масовим, незаформалізованим і багатогранним, ніж співпраця центральних державних структур.

Транскордонне співробітництво є не лише важливою складовою добросусідських відносин і стратегічного партнерства України та центральноєвропейських держав, а й ефективним засобом прискорення європейської інтеграції України, практичним механізмом застосування європейських стандартів на рівні прикордонних регіонів сусідніх держав. «Східне» розширення Європейського Союзу суттєво змінило систему міжрегіонального й транскордонного співробітництва в регіоні Центрально-Східної Європи: відбулися радикальні зміни його сутнісних характеристик, механізмів, принципів. А після підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, в якій транскордонній співпраці присвячений окремий 27 розділ, відкриваються нові можливості для поглиблення діалогу Україна–ЄС на регіональному рівні. Про це йшлося, зокрема, 13 травня 2015 року на слуханнях у Комітеті з питань європейської інтеграції Верховної Ради України на тему «Посилення ролі єврорегіонів у здійсненні

транскордонної співпраці України». Цілком очевидно, що всебічне висвітлення сьогоденних взаємин України і країн Центральної Європи неможливе без належного осмислення цього вкрай важливого аспекту.

Концептуальний науковий аналіз теорії та практики участі регіонів у транскордонному співробітництві має велике значення для розробки і реалізації стратегії зовнішньої, внутрішньої політики України на сучасному етапі. Як зазначали одні з перших дослідників транскордонного співробітництва України ужгородські науковці Г. Динис, В. Дербак та І. Сюсько, «комплексне дослідження цієї проблеми вельми актуальне, позаяк у динамічних транскордонних відносинах проявляються нові тенденції взаємозв'язків і взаємовпливів інтеграційних процесів різного рівня й значення — глобальних, субрегіональних, міжрегіональних відносин, взаємин між центром і регіонами в окремих країнах, децентралізації влади та розширення компетенцій владних і самоврядних структур на регіональному й локальному рівнях»¹. Тому цілком закономірно, що становлення і розвиток системи транскордонної співпраці України і країн Центральної Європи, зокрема в Карпатському регіоні, досить інтенсивно вивчається вченими України, Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії та інших держав. Широка презентація проблеми у конкретно-історичних, теоретичних і практичних дослідженнях українських та зарубіжних науковців диктує необхідність історіографічного осмислення їхніх напрацювань, тим більше, що питома вага власне історіографічних студій залишається незначною. **Метою цієї статті** є історіографічний аналіз основних результатів дослідження участі України в транскордонному співробітництві, виявлення прогалин у вивченні проблеми та обґрунтування перспективних напрямів подальших наукових студій. При цьому головна увага приділена історіографічним інтерпретаціям досвіду діяльності Карпатського євро регіону.

Насамперед слід зазначити, що аналіз численних публікацій українських та зарубіжних авторів свідчить: початок європейських традицій транскордонної взаємодії науковці пов'язують з усвідомленням керівництвом держав необхідності ліквідувати кордонні бар'єри як лінії розподілу та поєднати зусилля для розвитку традиційно депресивних прикордонних територій із недостатньо розвинутою інфраструктурою, високим рівнем безробіття, складним екологічним становищем і датують їх серединою ХХ ст. Відлік відносин такого формату, зазвичай, починають з утворення у 1948 році Бельгією, Нідерландами та Люксембургом економічного союзу «Бенілюкс». У 1958 році на німецько-нідерландському кордоні було створено євро регіональну структуру «Еурегіо», а 1963-го сусідні прикордонні райони Німеччини, Франції та Швейцарії були об'єднані у перший в історії євро регіон «Регіо Басілієнсіс», який, окрім усього іншого, символізував кінець багатовікових франко-німецьких суперечок

навколо «спірних територій». «Із того часу, — як цілком слушно зауважив відомий фахівець у галузі регіональної співпраці І. Студенников, — транскордонне співробітництво перетворилося на один із найпотужніших чинників процесу європейської інтеграції та інструментів розвитку прикордонних територій країн Європи²».

З розпадом світової соціалістичної системи до традицій творення єврорегіонів почали долучатися країни Центрально-Східної Європи, а згодом і держави, що постали на теренах колишнього Радянського Союзу. Сьогодні дослідники налічують від 120 до 183 єврорегіонів, співучасниками яких є понад 30 держав³. У функціонуванні семи із них задіяна Україна («Карпати», «Буг», «Нижній Дунай», «Верхній Прут», «Дніпро», «Дністер», «Слобожанщина»).

Історіографічний аналіз показав, що проблема транскордонного співробітництва України, зокрема із західними країнами-сусідами, не є новою для наукової думки: перші роботи були опубліковані в останній декаді ХХ ст., а з початком нового століття наукові пошуки набули особливо значних масштабів. Так, з друку вийшла чимала кількість ґрунтовних праць, присвячених політичним, економічним, географічним, екологічним та соціокультурним складовим транскордонної співпраці держав Центрально-Східної Європи. Безумовним підтвердженням актуальності проблеми є численні міжнародні наукові семінари, симпозіуми, конференції, круглі столи, організовані та проведені за участю представників держав-сусідів. Серед великої кількості заходів на особливу увагу заслуговують, наприклад, міжнародні науково-практичні конференції «Транскордонне співробітництво у контексті європейської інтеграції України» (Острого, 2010 р.), «Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів» (Ужгород, 2011 р.), «Шляхи підвищення ефективності транскордонного співробітництва на новому Східному кордоні Європейського Союзу» (Словаччина, Високі Татри, 2012 р.), «Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва: досвід Карпатського єврорегіону» (Берегове, 2015 р.) та ін. У рекомендаціях парламентських слухань «Про інтенсифікацію співробітництва України з Європейським Союзом у рамках єврорегіонів та перспективи транскордонного співробітництва» від 27 червня 2007 року зокрема зазначалося, що посилення ролі єврорегіонів у процесі транскордонного співробітництва полягає в тому, що вони можуть і повинні стати головною ланкою у підтриманні контактів між органами державної влади, виробленні стратегії спільних дій, ініціюванні проектів, реалізація яких відповідає інтересам прикордонних регіонів України.

На нашу думку, сьогодні є всі підстави стверджувати про формування в Україні наукових шкіл з питань регіоналістики та транс-

кордонної співпраці. Особливо значним внеском у наукову розробку проблеми транскордонного співробітництва України, безперечно, відзначаються фахівці Львівського Інституту регіональних досліджень НАН України, Ужгородського відділу Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Навчально-наукового інституту євроінтеграційних досліджень Ужгородського національного університету, Центру теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України. Окрім того, чимало ґрунтовних науково-практичних розвідок створено професорсько-викладацьким складом і науковцями Львівського, Чернівецького, Ужгородського, Волинського, Прикарпатського, Тернопільського національних університетів, а також у ході виконання різних міжнародних проектів неурядовими громадськими організаціями й науково-дослідницькими інституціями, серед яких на особливу увагу заслуговує діяльність створеного 2005 року в м. Ужгороді Інституту транскордонного співробітництва.

Насамперед слід зазначити, що європейська, зокрема євроінтеграційна парадигма є провідною в історіографії незалежної України, про що свідчить значний науковий доробок вітчизняних гуманітаріїв, який включає колективні праці, монографічні дослідження, дисертаційні роботи, навчальні посібники та публікації статей у фахових виданнях і збірниках, матеріалів різних конференцій. Сучасні здобутки в історіографії українсько-європейських взаємовідносин досить повно представлено в колективній монографії «Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього», яка, на думку авторів, може прислужитися в подальших дослідницьких кроках, підвищуючи ефективність напрацювань — аби вони були витребувані та сприяли успішнішому входженню України до європейської сім'ї держав і народів⁴.

Щодо участі України у транскордонному співробітництві, то основні теоретико-методологічні та методичні засади проблеми у своїх працях обґрунтували українські дослідники І. Артёмов, А. Баян, І. Бураковський, С. Гакман, В. Гарагонич, І. Журба, Є. Кіш, Н. Мікула, С. Мітряєва, О. Передрій, В. Різник, Н. Ротар, Л. Стрільчук, І. Студенников, С. Устич, Ю. Шолох та деякі інші науковці. Зокрема, вони з'ясували сутність понять та методологію системного дослідження, кризь призму яких розкривається зміст аналізованої проблеми, вивчили загальні критерії, принципи і аспекти транскордонного співробітництва України та його нормативно-правове забезпечення, визначили його основні етапи розвитку, місце у розбудові нашої державою зв'язків із сусідніми державами Європи та роль у її долученні до процесів європейської інтеграції.

Більшість дослідників пов'язують налагодження Україною транскордонних зв'язків зі здобуттям нею незалежності та відновленням політичної незалежності країнами Центрально-Східної Європи.

Водночас існують й інші підходи, автори яких датують становлення такої форми співпраці 1970–1980 роками, коли цей регіон Європи перебував під контролем Кремля, а самі так звані «прикордонні інтернаціональні зв'язки» соціалістичних країн мали політизований та здебільшого ідеологічний характер. Наприклад, В. Борщевський у публікації «Українсько-польське транскордонне співробітництво в контексті європейської інтеграції України» обґрунтовує доцільність відліку такого співробітництва взаємодії з періоду «розвиненого соціалізму», стверджуючи, що перші елементи організованої співпраці між мешканцями західних регіонів України та східних теренів Польщі почали формуватися в умовах «залізної завіси». Він зауважив, що визначальною ознакою співпраці двох держав був його периферійний характер, що воно «радіше виконувало бутафорну роль “місцевого антуражу”, аніж виступало самостійною ланкою міжнародної діяльності регіону»⁵. А Я. Ошуркевич, у дисертаційному дослідженні якої Україна та Польща були названі «піонерами транскордонного співробітництва», що зародилося у 70-ті роки ХХ ст. у рамках соціалістичної співпраці, основними формами взаємодії сторін вважає прикордонну торгівлю, будівництво в прикордонних зонах спільних промислових комплексів та об'єктів, прикордонну міграцію робочої сили⁶.

До речі, мабуть не випадково саме транскордонному співробітництву України та Польщі присвячено найбільше публікацій, зокрема, економічний складовий українсько-польського транскордонної взаємодії у різний час (В. Борщевський, О. Гребельник, К. Куцаб-Бонк); політико-правовому та інституційному аспектам проблеми (В. Волошко, В. Колодяжна, Л. Стрільчук, В. Сухенко); соціокультурним зв'язкам прикордонних територій двох сусідніх держав, а також проблемам комплексного характеру (О. Бабак, Н. Буглай, С. Кулина, Н. Роїк, Т. Терешенко, Р. Федан, О. Харчинська, Н. Чорна та ін.). Щодо соціокультурних зв'язків, то, наприклад, оригінальні судження про їх значення знаходимо в колективній праці «Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами», автори якої справедливо зазначають: «Для польсько-українського прикордоння транскордонне співробітництво є, насамперед, засобом подолання негативних стереотипів історичної пам'яті поляків та українців, ефекту примусового переселення народів комуністичною владою після закінчення Другої світової війни, волюнтаристського проведення лінії державного кордону, а отже, засобом формування нових взірців співпраці польського та українського суспільств»⁷. А подією, з якої дослідники розпочали відлік зближення регіонів двох держав, стала організована з ініціативи польської сторони регіональна нарада представників прикордонних областей України та воєводств Польщі, що відбулася 18 грудня 1991 року в Замості. Обговоривши широке коло питань економічного та культурного співробітництва між

прикордонними регіонами, сторони заявили про необхідність поєднати зусилля для його поглиблення та активізації і підписали Протокол намірів про співпрацю. Отже, дослідники проблеми практично одностайні в тому, що з початком трансформації постсоціалістичного простору, зумовленим крахом комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи і розпадом СРСР, співробітництво держав регіону знало активізації та набуло європейського контексту.

Водночас вони зазначають, що в Україні протягом перших років незалежності існували певні побоювання щодо посилення відцентрових тенденцій — регіоналізаціонізму, автономізму чи й сепаратизму. «За таких умов, — пишуть у вже згаданій праці Г. Динис, В. Дербак і І. Сюсько, — з початку 1990-х років новій суверенній країні було надзвичайно складно знижувати бар'єрний характер кордонів і поступово усувати перешкоди для розширення співпраці прикордонних українських регіонів із зарубіжними партнерами». І все ж розвиток транскордонних відносин України впродовж 1990-х років спричинив формування цивілізованої системи добросусідських міждержавних взаємин та зростання геополітичної ролі й авторитету нашої держави на міжнародній арені, а державний кордон із гальмівного чинника розвитку регіонів почав перетворюватися на фактор соціально-економічного зростання прикордонних територій держав регіону та налагодження транскордонної взаємодії між ними. Тому, мабуть, не випадково більшість дослідників розглядають співпрацю прикордонних регіонів країн-сусідів як інструмент їхнього розвитку: зважаючи на те, що прикордонні райони, як правило, є відсталішими та за показниками розвитку поступаються районам, віддаленим од державних кордонів, поєднання зусиль держав-сусідів покликане виправити ситуацію. При цьому вони наголошують, що транскордонне співробітництво України із суміжними регіонами сусідніх держав на західному кордоні є, крім того, вкрай важливим з огляду на набуття ними членства у Євросоюзі та прагнення України брати активну участь у процесах європейської інтеграції.

Ознакою більшості новітніх праць є розгляд транскордонного співробітництва у світлі європейських інтеграційних процесів. Для України, яка рухається шляхом європейської інтеграції, воно трактується як чинник прискорення її вступу до ЄС, а починаючи з 1998 року, коли Україна заявила про своє прагнення набути асоційованого членства в Євросоюзі і Президент затвердив Стратегію інтеграції України до ЄС — складова частина євроінтеграційного курсу держави.

Іншим важливим питанням для загальної оцінки перспектив транскордонної співпраці України науковці вважають стан національного законодавства і міжнародної нормативно-правової бази цього процесу. До головних документів, які легалізували транскордонні відносини, а також сприяли децентралізації прийняття рішень на рівні регіонів та

громад, дослідники відносять Європейську Рамкову Конвенцію транскордонного співробітництва між територіальними общинами або властями, прийняту Радою Європи 21 травня 1980 року в Мадриді, а також два додаткових протоколи до неї (Протокол № 1 від 9 листопада 1995 р. і Протокол № 2 від 5 травня 1998 р.), що надавали більших прав і повноважень регіонам у розвитку співробітництва «через кордони». Зокрема, відповідно до Статті 2 Рамкової Конвенції, «транскордонне співробітництво» означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою необхідних угод або досягнення домовленостей. Транскордонна співпраця здійснюється в межах компетенції територіальних общин або властей, визначених внутрішнім законодавством. Серед стратегічних завдань транскордонного співробітництва в Європі були визначені: сприяння економічному і соціальному розвитку прикордонних територій; спільна робота над вирішенням таких важливих проблем, як охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я і боротьба з організованою злочинністю; сприяння розвитку ефективних і безпечних кордонів, боротьба з нелегальною міграцією; сприяння людським контактам. Науковці зазначають, що ці поняття, положення й завдання, що містяться в Мадридській Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, закладені і в рамкові правові акти країн Центрально-Східної Європи, в тому числі й України, яка приєдналася до Конвенції в 1993 році. Розвиток транскордонної співпраці України ґрунтується також на положеннях широкомасштабних базових договорів про дружбу, співробітництво і добросусідські відносини України з європейськими країнами і двосторонніх міжурядових угод зі всіма сусідніми державами про міжрегіональне й транскордонне співробітництво, підписаних у першій половині 90-х років XX століття. Дослідники відзначають важливе значення для розширення прав місцевих органів виконавчої влади України у розвитку транскордонного співробітництва і підвищення ефективності діяльності єврорегіонів (такими правами вони вперше були наділені у 1992 р. Законом України «Про місцеві органи влади») ухвалення 24 червня 2004 року Закону України «Про транскордонне співробітництво», хоча вважають, що його треба було прийняти раніше.

Основними інституційними формами транскордонної взаємодії України та країн Центральної Європи фахівці вважають транскордонні угоди, двосторонні угоди між областями та воєводствами, партнерські угоди між міськими та сільськими радами, урядові комісії, проблемні групи, а також прикордонну торгівлю. Утім, найбільш ефективним механізмом вироблення та реалізації транскордонних проектів зазвичай називають залучення держав-сусідів до діяльності єврорегіо-

нів. Прихильниками такої ідеї зокрема є Н. Буглай, Є. Кіш, В. Ковач, С. Кулина, Є. Рябінін, С. Устич, О. Філіповська, Г. Щерба, Г. Чубай. Наприклад, у виданому Інститутом історії України НАН України енциклопедичному словнику-довіднику «Україна в міжнародних відносинах» зазначається, що «єврорегіони — одна з найвищих організаційних, юридично закріплених форм транскордонного співробітництва суміжних самоврядних територіальних спільнот та місцевих органів державної влади прикордонних регіонів європейських держав, які є міжнародними об'єднаннями у складі кількох адміністративно-територіальних одиниць держав-сусідів. Метою створення єврорегіонів є активізація транскордонного діалогу держав-сусідів, зокрема розгортання діяльності, яка допомагала б зближенню локальних спільнот та органів влади прикордонних регіонів, поглибленню економічної й гуманітарної співпраці, розвитку комунікацій та інших інфраструктур, культурно-освітньої праці, туризму, захисту довкілля тощо. Єврорегіони відіграють роль своєрідних мостів європейської інтеграції і своєю діяльністю сприяють її політичному прискоренню»⁸.

Як свідчить аналіз досліджень, ця складова транскордонного співробітництва країн Центрально-Східної Європи найбільше привертає увагу дослідників. У процес творення єврорегіонів Україна включилася 1993 року і сьогодні є задіяною, як згадувалося вище, у розбудові семи об'єднань такого формату. Згідно з О. Харчинською, становлення співпраці країн регіону з розбудови єврорегіонів розпочалося у 1991 році з підписання у м. Томатів-Любельський першої угоди про співробітництво, яка дала поштовх утворенню Урядової комісії з питань українсько-польської транскордонної співпраці та заклала підвалини для формування єврорегіонів «Карпатський» і «Буг». Поеднавши зусилля з Угорщиною, Словаччиною та Румунією у форматі регіону «Карпатський», а також із Білоруссю у розбудові об'єднання «Буг», Україна й Польща заявили про наміри сприяти економічному, культурному, науковому та освітньому співробітництву між суміжними територіями, розвитку інфраструктури та муніципального туризму, економічній діяльності місцевих компаній, збереженню пам'яток культури та історії⁹.

Питання організаційного та інституційного забезпечення діяльності єврорегіонів у своїх працях розглянули І. Артьомов, К. Васківська, В. Волошко, І. Ілько, О. Каплинський, Г. Кушнірук, О. Малиновська, С. Мігряєва, О. Передрій, І. Сюсько та ін.

«Карпатський єврорегіон» — перший єврорегіон на території України, утворений 14 лютого 1993 року, тож цілком закономірно, що історіографія досвіду його діяльності є найбагатшою. У монографії львівських дослідників К. Кіндрата та С. Трохимчука, наприклад, його появу було названо «історичною віхою на шляху розбудови нової архітектури безпеки і співробітництва в Центральній і Східній

Європі»¹⁰. Втім, вивчаючи інституційну та організаційну структуру євро регіону, пріоритетні напрями діяльності, проблеми та перспективи його розвитку, дослідники рідко демонструють однозначність оцінок. Особлива роль євро регіону в розвитку транскордонних зв'язків, на нашу думку, є очевидною і зайвих доказів не потребує. Разом з тим, дехто з дослідників, М. Лендъел зокрема, апелюючи до спільного історичного минулого його територій, які протягом тривалого часу входили до складу монархії Габсбургів, вважають євро регіон формою вираження традиційних взаємозв'язків та доводять доцільність його створення¹¹. К. Васьківська та Г. Кушнірук обґрунтовують водночас інший погляд: зважаючи на різний рівень економічного розвитку, різнорідну етнічну, релігійну та культурну структуру п'яти постсоціалістичних держав, прикордонні території яких виявилися об'єднаними у рамках євро регіону, вчені вказують на притаманну йому складність формування системи спільних інтересів та співробітництва¹².

Не на користь об'єднання висловився також Г. Шманько. Порівнявши потенціал та успіхи, яких вдалося досягти у розбудові євро регіону, вчений вказав на гальмування його розвитку. Причиною такої ситуації стала, за його словами, неконструктивна діяльність економічних служб органів державного управління та місцевої влади українського прикордоння, які «дуже мало перейняли в реформі господарства у своїх польських колег»¹³. Більш слушними, на нашу думку, є зауваження, що містяться у статті Н. Роїк. У ній, зокрема, зазначається, що на момент утворення євро регіону країни-учасниці об'єднання не належали до Євросоюзу, а тому не могли скористатися його фінансовою допомогою. Окрім того, давалася взнаки відсутність досвіду такої взаємодії¹⁴. Зі вступом у 2004 році Польщі, Угорщини та Словаччини до ЄС проблему фінансування Карпатського євро регіону певною мірою вдалося вирішити.

Підбиваючи підсумок першого десятиліття діяльності Карпатського євро регіону, дослідники демонструють вже трохи більше оптимізму. Так, наприклад, В. Волюшко, Г. Щерба вказують на те, що на середину першої декади ХХІ століття країнам-учасникам об'єднання вдалося досягти успіхів у реалізації проектів спільного вирішення екологічних, соціальних та інфраструктурних проблем, налагодженні контактів між підприємствами та бізнес-колами регіону, а також розвитку туризму, охорони здоров'я, освіти та культури, наукової діяльності, проведення різноманітних міжрегіональних ярмарків. Разом з тим, у їхніх працях функціонування євро регіону й надалі продовжує розглядатися обтяженим низкою проблем, спричинених недостатньою зацікавленістю сторін-учасників (насамперед України) у взаємодії¹⁵.

Зі вступом країн-сусідів України до ЄС територія євро регіону опинилася розділеною на дві частини. Одна з них складається з регіонів, що належать державам-членам Євросоюзу, інша — з областей України,

яка має статус держави-сусіда ЄС. Геополітичні трансформації, як наслідок, спричинили «переорієнтацію» завдань, вирішувати які покликаний єврорегіон. «До питань економічної та гуманітарної взаємодії, які були ключовими десять років тому, додалися питання регіональної безпеки та стабільності», — зауважує Н. Роїк¹⁶. Комплексно проаналізувавши діяльність єврорегіону, авторка з'ясувала, що, попри очікування, зі вступом держав-партнерів до євроспільноти співробітництво у рамках єврорегіону суттєво сповільнилося. З такими міркуваннями погоджуються О. Передрій та В. П'ясецька-Устич, які, зокрема, переконані, що «транскордонне співробітництво в економічній сфері на західних кордонах України має здебільшого хаотично-випадковий характер»¹⁷. А пояснюючи зниження активності держав-сусідів з розбудови єврорегіону, науковці апелюють до ущільнення кордону між ними, а також зміщення пріоритетів нових членів Європейського Союзу на користь взаємодії у його межах.

Значний інтерес у світлі досліджуваної проблеми викликає дисертаційна робота Н. Буглай «Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: міжрегіональне співробітництво (1999–2008 рр.)» та видана на її основі монографія. Зокрема, авторка ґрунтовно розглянула організаційну структуру, напрями діяльності та еволюцію розвитку єврорегіонів «Карпатський» і «Буг». Проаналізувавши реальні успіхи взаємодії, серед яких — соціально-економічні зрушення, включення малих міст і селищ локального рівня у систему єврорегіональної співпраці, а також оздоровлення сприйняття українським та польським народом один одного, подолання негативних історичних стереотипів, дослідниця, разом з тим, виявила, що досягти європейського рівня розвитку регіонам не вдалося і досі. Відсутність серйозних успіхів авторка пояснює, передусім українським чинником. «Українські регіони не є повністю рівноправними партнерами і самодостатніми суб'єктами міжнародних відносин: вони неспроможні, як, наприклад, польські партнери, здійснювати ефективну єврорегіональну політику на місцевому, регіональному та міжрегіональному рівнях, не є достатньо підготовленими до нових можливостей і викликів співпраці», — зауважила вона¹⁸. В окремому розділі досліджено зміни у транскордонній взаємодії двох держав, спричинені вступом Польщі до ЄС. Важливим здобутком авторки, на нашу думку, є розгляд українсько-польської транскордонної взаємодії у контексті реалізації євроінтеграційних намірів України, звернення до проблем, що існують у взаєминах між прикордонними регіонами та їх ґрунтовний аналіз. Найактуальніші з них дослідниця розглянула у статті «Республіка Польща і Україна: міждержавне співробітництво нового формату»¹⁹. У праці зокрема йдеться про проблеми нелегальної трудової міграції українців до Польщі, складнощі прикордонного менеджменту та візового режиму.

У дисертаційному дослідженні С. Кулини предметом наукового пізнання стала економічна складова транскордонного співробітництва України та Польщі. У поле дослідницького пошуку потрапили економіко-правові аспекти співпраці держав, їхня участь у розбудові єврорегіонів «Карпатський» та «Буг». На виняткову увагу заслуговують авторські інтерпретації основних програм ЄС, спрямованих на підтримку українсько-польського транскордонного співробітництва. Констатуючи суперечливі наслідки вступу Польщі до ЄС у 2004 році для продовження співпраці з Україною, автор запропонував низку заходів, покликаних подолати наявні складнощі²⁰.

Вагоме місце в історіографічному доробку посідає проблема нормативно-правового забезпечення транскордонного співробітництва. Найбільш глибоко осмислена вона у працях В. Колодяжної, Л. Стрільчук, І. Студеннікова, В. Сухенка, Г. Чубай-Федоренко. Однією з характерних ознак публікацій є звернення до європейського правового підґрунтя регіональної інтеграції та транскордонної взаємодії. Так, розглядаючи нормативно-правову основу співпраці, дослідники апелюють до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (травень 1980 р.) та Декларації про транскордонне співробітництво в Європі (листопад 1989 р.)²¹. Належним чином у працях охарактеризовані документи, схвалені європейськими інституціями впродовж наступних років. Вони, у поєднанні з уже згаданими, становлять підвалини національного законодавства щодо регулювання сьогоденних транскордонних взаємин.

Грунтовним аналізом означеного аспекту проблеми відзначаються, наприклад, праці В. Колодяжної. Авторка, зокрема переконана, що правові підстави, необхідні для транскордонного співробітництва, керівництво України й Польщі заклало у 1990 році, підписавши Декларацію про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин. Упродовж 1991–1993 рр. сторони схвалили ще близько 50 міждержавних документів, що регламентують різні аспекти регіональної, транскордонної та галузевої співпраці. Винятково важливими серед них виявилися Угода про співробітництво прикордонних воєводств-областей Польщі й України (грудень 1992 р.) та Угода про міжрегіональне співробітництво (травень 1993 р.). Положеннями останньої, зокрема, було визначено орієнтири майбутнього співробітництва прикордонних областей двох держав у рамках Карпатського та Бузького єврорегіонів²².

В іншій своїй праці В. Колодяжна охарактеризувала правове регулювання торговельно-економічної складової транскордонної співпраці між двома державами. Розглядаючи взаємодію на рівні прикордонних регіонів як шлях долучення України до європейської інтеграції та відображення її євроінтеграційних намірів, авторка наголосила

на необхідності уніфікувати нормативно-правову базу співробітництва, а також створити цілісну систему управління транскордонним розвитком, яка б функціонувала у рамках єдиного правового поля. Обґрунтовуючи доцільність формування у порубіжних регіонах вільних економічних зон, покликаних стимулювати торговельні зв'язки між державами, дослідниця наполягає на необхідності регулювання їхньої діяльності правовими нормами, що відповідають стандартам ЄС. Окрім того, переконана В. Колодзяжна, Україна й Польща мають забезпечити вдосконалення правових засад інвестиційної взаємодії. Контрабанда, нелегальна міграція та нелегальне працевлаштування — далеко не повний перелік проблем, спричинених недоліками у правовому регулюванні. З огляду на те що транскордонні взаємини регулюються не лише загальнодержавними та міжнародними нормативно-правовими актами, а й нормотворчою ініціативою органів місцевого самоврядування, останні не повинні залишатися осторонь від їх розв'язання²³.

Слушні зауваження щодо правового регулювання транскордонного співробітництва є в публікації В. Сухенка. У ній, зокрема, наголошується, що для більшості держав Європи та СНД до сьогодні притаманна відсутність законодавчих актів, безпосередньо спрямованих на регулювання транскордонної взаємодії. У центральноєвропейських державах такий формат співробітництва розглядається як складова політики регіонального розвитку, зазначив дослідник. В Україні у той же час поняття регіонального та транскордонного співробітництва є законодавчо розмежованими. Крім схваленого у червні 2004 року ВРУ Закону «Про транскордонне співробітництво» співпраця прикордонних регіонів України з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав регулюється низкою міжнародних угод, конвенцій та хартій, ратифікованих Україною, а також дво- та багатосторонніми угодами. Проаналізувавши їх, дослідник дійшов висновку про їхню недосконалість. Непослідовність та суперечливість законодавства, його невідповідність європейським правовим нормам він назвав чинником, що гальмує розбудову прикордонних регіонів²⁴.

Його думку розділяє В. Борщевський. Так, відмінності у законодавчих та нормативно-правових актах учений називає проблемою, що суттєво сповільнює транскордонну взаємодію України та сусідніх з нею держав Європи. Окрім того, одним зі знакових недоліків співробітництва він назвав достатньо високий, а подекуди навіть визначальний рівень централізованого впливу на всі його параметри та елементи. Зважаючи на те що більшість проектів транскордонного розвитку реалізуються за ініціативи та фінансової підтримки європейських структур і фондів, кожен з яких по-своєму бачить проблеми регіону та шляхи їх вирішення, не завжди вдається досягти відповідного рівня їх кореляції. Одночасно програми розвитку майже не враховують реальні

інтереси місцевих громад. Вартим уваги, на нашу думку, є також обґрунтування обумовленості ефективності функціонування євро регіону його розмірами. Пояснюючи малоефективну діяльність «Карпатського» та «Бугу», В. Борщевський вказує на їхню масштабність та доводить, як наслідок, доцільність перетворення їх у своєрідний транскордонний холдинг, «до якого входитимуть дрібніші міжрегіональні об'єднання, що виконуватимуть конкретні завдання»²⁵.

Великими розмірами євро регіонів неефективність їх функціонування пояснюють також інші фахівці. Л. Поліщук, зокрема, зосередившись на аналізі діяльності «Карпатського», зауважила: «Велика територія створює проблеми в керуванні й призводить до постійної реорганізації структури євро регіону». Масштаб території, окрім того, зумовлює значні труднощі у фінансуванні: отримані суми здебільшого йдуть на «підтримку загальної ідеї»²⁶. Надто великий розмір євро регіонів, а також відсутність необхідних повноважень у місцевій владі — чинники, які, за О. Каплинським, спричинили складнощі в транскордонній взаємодії. Серед нових викликів, що постали перед партнерством країн регіону, дослідник називає нелегальну міграцію, торгівлю людьми, контрабанду наркотиків та зброї²⁷.

Недосконалість функціонування євро регіонів «Карпатський» та «Буг» С. Кулина, своєю чергою, пояснює власне порядком їх створення. Так, на відміну від польсько-німецьких, які були сформовані «знизу» відповідно до економічних інтересів кожної гміни чи громади, українсько-польські євро регіони, на думку автора, були створені «згори», ґрунтуючись на домовленостях місцевого керівництва. Вказуючи на великі розміри євро регіону «Карпатський», запорукою підвищення ефективності його функціонування дослідник вважає роздроблення євро регіону на низку під'євро регіонів²⁸.

У розвідці О. Обухової та Л. Стрільчук чинники, що гальмують розвиток транскордонного співробітництва, поділено на три групи: економічні, політичні й суспільні. До першої належать відмінні темпи, напрями та характер трансформації суспільства, брак фінансових можливостей, оборотних капіталів та банківської інфраструктури, недостатнє інвестиційне забезпечення проєктів. Другу групу становлять неузгодженість правничо-юридичних систем держав регіону, нестабільність економічного законодавства та правничого поля для транскордонної співпраці. Третю — негативні стереотипи громадської свідомості, психологічна неготовність громадян до співпраці, низький рівень зацікавленості широкого загалу в результатах прикордонного та міждержавного співробітництва²⁹.

Зауважимо, що зі вступом країн Центральної Європи до Євросоюзу 2004 року вчені констатують суттєві зміни у транскордонній співпраці в регіоні. З перетворенням державного кордону України і країн Центральної Європи на складову частину нового східного кордону ЄС

взаємини між ними почали зазнавати безпосереднього впливу євроспільноти. Одним з украї важливих наслідків розширення Євросоюзу стали зміни у фінансовому забезпеченні транскордонної взаємодії. О. Філіповська у своїй розвідці зокрема проаналізувала інструменти фінансування взаємодії прикордонних регіонів у трикутнику Польща–Білорусь–Україна та визначила етапи його надання. Розглянувши співробітництво між Україною та Польщею у 1993–2007 рр., дослідниця виокремила три етапи фінансування. У праці зазначається, що з моменту створення першого єврорегіону «Карпатський» та до вступу Польщі у ЄС офіційна Варшава отримувала допомогу на розбудову транскордонних зв'язків зі східними сусідами у рамках програми PHARE «Східний кордон Польщі». Фінансування України, розпочате у 1996 року, здійснювалося у рамках програми TACIS CBS³⁰. Відлік нового етапу фінансування дослідники датують 2004 роком та пов'язують його зі схваленням Єврокомісією Програми сусідства «Польща–Білорусь–Україна у рамках реалізації програм INTERREG III A / TACIS CBS на 2004–2006 рр.». Програма, метою реалізації якої згідно з О. Філіповською було поліпшення координації між програмами INTERREG та TACIS CBS, стала свого роду підготовкою до реалізації Програм сусідства на зовнішніх кордонах ЄС. Її пріоритетами було зростання конкурентоздатності прикордонних регіонів через модернізацію і розбудову транскордонної інфраструктури, розвиток людського потенціалу та інституційних форм співпраці, а також зміцнення безпеки на кордоні ЄС. За підрахунками Н. Буглай, на забезпечення участі Польщі у розбудові взаємин з прикордонними Львівською, Закарпатською та Волинською областями України ЄС виділив близько 9 млн євро³¹. Погоджуючись із очевидною своєчасністю програми, авторка вказала на притаманні їй недоліки, насамперед недостатню продуманість організації та механізму фінансування.

На бюджетний період 2007–2013 рр. Євросоюзом було розроблено 13 нових Програм сусідства. Відповідно до затверджених Європейською Комісією Стратегії прикордонного співробітництва на 2007–2013 роки та Індикативної програми з прикордонного співробітництва на 2007–2010 роки Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства Україна брала участь у чотирьох програмах: «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна» (індикативний бюджет програми — 68,638 млн євро); «Польща–Білорусь–Україна» (202,9 млн євро); «Румунія–Республіка Молдова–Україна» (126,718 млн євро); «Басейн Чорного моря» (25 697 млн євро). Процес реалізації цих програм теж став предметом дослідження науковців. Наприклад, після детального ознайомлення із програмою «Польща–Білорусь–Україна» Н. Буглай дійшла до неоднозначних висновків. Так, очевидно, на користі проекту позначається розширення змісту основних пріоритетів та збільшення фінансування. Водночас, з огляду на неготовність українських

регіонів абсорбувати адресовані їм великі фінансові вливання, відсутність цілісної багаторівневої системи управління співробітництвом та належного досвіду розробки і просування Україною у структури ЄС конкретних проектів транскордонного співробітництва, очікувані успіхи авторка назвала сумнівними³².

Варто зазначити, що загальною ознакою багатьох праць, у яких автори звертаються до розгляду реальних здобутків транскордонного співробітництва, є констатація неповного використання потенціалу єврорегіонів. Так, ознайомившись із діяльністю єврорегіонів, К. Васьківська та Г. Кушнірук, зокрема, дійшли висновку, що «на сьогодні згадані транскордонні утворення є більшою мірою паперовими угодами, а не реальним знаряддям транскордонної співпраці»³³. Схожі міркування знаходимо у дослідженнях Н. Роїк. Аналізуючи реальні надбання України й Польщі у розбудові єврорегіонів «Карпатський» та «Буг», найбільш переконливими з них авторка вважає тривалі культурні та звичайні товариські контакти. Названі здобутки, можливо, є серйозними кроками на шляху подолання «шрамів історії», проте, зважаючи на потенціал українсько-польського прикордоння, їх, очевидно, замало³⁴.

Обґрунтування невідповідності наявного потенціалу транскордонного співробітництва України з державами-сусідами із регіону ЦСЄ «червоною ниткою» проходить крізь роботу відомої ужгородської дослідниці Є. Кіш. У ситуації, що склалася, науковець відзначає нагальну потребу швидкого та ефективного включення України у систему транскордонного співробітництва. Цілком очевидно, що зв'язки між прикордонними регіонами України та державами-членами євроспільноти є важливими з огляду на євроінтеграційні наміри офіційного Києва. Окрім того, дослідниця наголошує на необхідності створення передумов для залучення фінансових ресурсів ЄС для розв'язання проблем українсько-єсівського прикордоння³⁵. Є. Рябінін, дослідивши усі напрями співробітництва держав-сусідів з розбудови єврорегіонів, виявив, що останні, попри щедрі проектні субсидії, у досягненні своїх амбітних цілей залишаються далекими від успіху. «Існує припущення, — підсумував дослідник, — що реальна цінність єврорегіонів може полягати швидше в стимулюванні діалогу й інституційних інновацій і менше в досягненні амбітних цілей регіонального розвитку»³⁶.

Одним з українських важливих аспектів транскордонних взаємин України та центральноєвропейських держав, що й сьогодні продовжує зберігати свою актуальність та потребує врегулювання, є режим та порядок перетину державного кордону. Як зазначається в публікації Л. Стрільчук, вперше про необхідність вирішення проблеми повноважні представники почали говорити наприкінці 1991 року. Одним із головних завдань було визначено формування нормативно-правової бази регулювання процедури перетину кордону. Першим здобутком

на означеному шляху дослідниця назвала Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Польща про пункти пропуску через державний кордон, підписану у Варшаві 18 травня 1992 року. Упродовж 1992–1996 рр. вчена констатувала наявність позитивних зрушень у врегулюванні питання. Так, сторонами було підписано низку договорів та угод, відбулося відкриття нових міждержавних переходів. Значним здобутком, на думку авторки, виявилось підписання у травні 1996 року Угоди про безвізовий туризм. У жовтні 2003-го, готуючись до вступу в Євросоюз, Польща в односторонньому порядку запровадила для громадян України візовий режим³⁷.

Нормотворча діяльність сторін супроводжувалася реальними практичними зрушеннями. Найбільш показовими у цьому плані виявилися досягнення у розбудові прикордонної інфраструктури. Так, якщо на початку 1990-х дослідники констатували наявність лише двох пунктів перетину кордону — залізничний «Мостиська–Медика» та автомобільний «Шегині–Медика», то вже у другій половині 1990-х їх було п'ять (три залізничні та два автомобільні), а у 2004-му — дванадцять. Окрім того, що наслідком розширення пропускних можливостей кордону є активізація загальнодержавної взаємодії, воно корисне й для прикордонних регіонів. Ця думка знайшла відображення у роботі К. Кондратюка, який зокрема зазначив, що «відкриття нових пунктів перепуску через кордон призвело до значної активізації життєдіяльності населення у прикордонних територіях, підвищення його життєвого рівня»³⁸.

Однак, попри очевидні успіхи, проблеми кордону між Україною та країнами Центральної Європи збереглися й після вступу останніх до ЄС. Так, наприкінці 2008 року О. Моцик вказував на проблему величезних черг на кордоні двох держав. Шляхом їхнього подолання дипломат назвав створення нових та реконструкцію пунктів пропуску, які вже функціонують, а також спрощення процедури перетину кордону шляхом запровадження механізму спільного контролю. Проблемою, що потребує свого нагального вирішення, О. Моцик назвав візовий режим для українських громадян³⁹.

Візову проблему детально висвітлено також у публікаціях І. Артьомова, О. Вайнарух, С. Мітряєвої, Н. Роїк. Наприклад, розглянувши статистичні дані щодо видачі українським громадянам шенгенських віз та дозволів на місцевий прикордонний рух, С. Мітряєва дійшла висновку про зумовленість їх специфікою сучасних домовленостей. Зважаючи на те що з моменту започаткування видачі дозволів на місцевий прикордонний рух і до 1 липня 2010 року консульствами Угорщини в Закарпатській області було видано 62 029 таких дозволів, а консульствами Польщі у Львівській та Волинській областях — 39 316, дослідниця вказує на ліберальність українсько-угорської домовленості, її прогресивність і дієвість та, як наслідок,

обґрунтовує доцільність поширення практики її використання на інші суміжні з Україною країни ЄС⁴⁰.

Вагомий внесок у дослідження згаданої проблеми зробили науковці країн Центральної Європи. Серед польських дослідників назовемо С. Ребіца, П. Гелігські, Г. Громадзкі. Словацька транскордонна школа представлена іменами А. Дулеби, В. Бенча, М. Гайдоша, А. Клайзнер, С. Конечні, П. Вагнера, В. Пулішової, М. Самсона. Помітний внесок у дослідження згаданої тематики зробили угорські вчені І. Шулі-Закар, М. Томорі, О. Мілован, А. Папп, Ч. Фединець. Румунську історіографію проблеми представляють праці Л. Горват, К. Град, К. Василе Цока, І. Хорга, О. Ілієш та багато інших⁴¹.

Таким чином, навіть неповний історіографічний огляд засвідчив існування значного наукового інтересу до проблеми транскордонної взаємодії України і держав Центральної Європи. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, а також труднощі, що виникають на цьому шляху, в активізації транскордонного співробітництва дослідники вбачають передумову «наближення» нашої держави до Європи. Але для реалізації амбітних євроінтеграційних намірів України потрібна якісніша регіональна політика транскордонного співробітництва. Як наголошувала нещодавно голова підкомітету з питань регіонального і транскордонного співробітництва Комітету з питань європейської інтеграції Верховної Ради України О. Юринець, «сьогодні є низка проблем: відсутність центрального органу виконавчої влади, відповідального за координацію процесів транскордонного співробітництва, недосконалість законодавства, відсутність фінансової підтримки єврорегіонів з боку місцевих органів влади. Ми втрачаємо можливості використовувати той потенційний ресурс, який готовий нам надати Європейський Союз»⁴².

І все ж, якщо теперішній рівень такої взаємодії держав Центрально-Східної Європи вчені, політики та державні мужі оцінюють доволі неоднозначно, щодо її перспективності наукова й громадська думка є винятково позитивно злагодженою. Різні аспекти транскордонної взаємодії держав регіону продовжують викликати стійкий науковий і практичний інтерес, незмінно перебуваючи в полі зору дедалі ширшого кола дослідників, а також політиків і державних діячів.

¹ Динис Г.Г. Транскордонне співробітництво України / Г.Г. Динис, В.І. Дербак, І.М. Сюсько // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 10. — К., 2001. — С. 110.

² Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 15. — К., 2006. — С. 309.

³ Див.: Чорна Н. Україна і Польща: історіографія відносин (кін. XX — поч. XXI ст.) — Вінниця, 2014. — С. 219.

⁴ Див.: Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / за редакцією докт. іст. наук, проф. А.І. Кудряченка. — К., 2009. — С. 23–81.

- ⁵ *Борщевський В.В.* Українсько-польське транскордонне співробітництво в контексті європейської інтеграції України // *Економічні науки: зб. наук. пр. Серія: Економічна теорія та економічна історія / за ред. З.В. Герасимчук.* — Луцьк, 2009. — Вип. 6 (23). — Ч. 1. — С. 68.
- ⁶ *Ошуркевич Я.М.* Українсько-польські економічні відносини в процесі загальноєвропейської інтеграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук. — К., 2002. — С. 15.
- ⁷ Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами. — К., 2004. — С. 100.
- ⁸ Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2. Предметно-тематична частина: Д-Й / відп. ред. М.М. Варварцев. — К., 2010. — С. 124.
- ⁹ Харчинська О. Транскордонна співпраця України та Польщі в європейському контексті (на прикладі єврорегіону «Буг») // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія.* — Ужгород, 2009. — Вип. 11. — С. 243.
- ¹⁰ *Кіндрат К.* Українсько-польські стосунки на зламі тисячоліть: монографія / К. Кіндрат, С. Трохимчук. — Л., 2002. — С. 88.
- ¹¹ Лендьел М. Досвід Карпатського єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва // *На шляху до Європи: Український досвід єврорегіонів / за ред. С. Максименка, І. Студеннікова.* — К., 2000. — С. 51–52.
- ¹² Васьківська К.В. Транскордонне співробітництво України в умовах євроінтеграції / К.В. Васьківська, Г.В. Кушнірук // *Вісник Львівської державної фінансової академії / за ред. П.Ю. Буряка.* — Л., 2010. — № 18. — С. 35–36.
- ¹³ *Шманько Г.* ...І кордони не в заваді. Міжнародне співробітництво органів державного управління та місцевого самоврядування в Карпатському єврорегіоні // *Політика і час.* — 1995. — № 11. — С. 52.
- ¹⁴ *Роїк Н.Г.* Інституційна транскордонна співпраця в контексті розширення ЄС: проблеми та перспективи Карпатського єврорегіону // *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: зб. наук. пр.* — К., 2011. — Вип. 43. — С. 688–689.
- ¹⁵ *Див.: Волошко В.* Реалії та перспективи транскордонного співробітництва України // *Регіональна економіка.* — 2005. — № 4. — С. 123–131; *Щерба Г.І.* Шляхи активізації транскордонного співробітництва в умовах європейської інтеграції // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий журнал. Серія: Міжнародні відносини.* — 2009. — № 4. — С. 39–43.
- ¹⁶ *Роїк Н.Г.* Українсько-польське міжрегіональне й транскордонне співробітництво // *Вісник Прикарпатського університету. Науковий журнал. Серія: Політологія.* — 2011. — № 4–5. — С. 189.
- ¹⁷ *Передрій О.С.* Економічна сфера — базова у транскордонному співробітництві / О.С. Передрій, В.С. П'ясецька-Устич // *Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 8–9 квітня 2011 р.).* — Ужгород, 2011. — С. 79–92.
- ¹⁸ *Буглай Н.М.* Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: міжрегіональне співробітництво (1999–2008 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». — К., 2009. — С. 15.
- ¹⁹ *Буглай Н.М.* Республіка Польща і Україна: міждержавне співробітництво нового формату // *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: зб. наук. пр.* — К., 2012. — Вип. 58. — С. 188–194.
- ²⁰ *Кулина С.Я.* Державне регулювання транскордонного економічного співробітництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка і управління національним господарством». — Л., 2008. — 24 с.

- ²¹ Чубай-Федоренко Г. Проблеми транскордонного співробітництва України в умовах розширеного Європейського Союзу // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 21: Міжвід. зб. наук. пр. — К., 2012. — С. 229–243.
- ²² Колодяжна В. Правові аспекти українсько-польського транскордонного співробітництва // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 10. — С. 6–10.
- ²³ Колодяжна В. Українсько-польське транскордонне співробітництво: правова регламентація торговельно-економічних проектів співпраці // Юридична Україна. — 2008. - № 5. — С. 13–17.
- ²⁴ Сухенко В.В. Правове регулювання транскордонного співробітництва // Економіка та держава. — 2008. — № 12. — С. 102–105.
- ²⁵ Борщевський В.В. Українсько-польське транскордонне співробітництво в контексті європейської інтеграції України // Економічні науки: зб. наук. пр. Серія: Економічна теорія та економічна історія. — Луцьк, 2009. — Вип. 6 (23). — Ч. 1. — С. 66–80.
- ²⁶ Поліщук Л. Основні пріоритети співпраці українських і польських регіонів: реалії та перспективи // Економічний часопис — XXI. — 2008. — № 3–4. — С.30–37.
- ²⁷ Каплинський О.В. Роль Вишеградської четвірки в контексті національної безпеки України // Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 2 (11). — С. 47–54.
- ²⁸ Кулина С.Я. Зазнач. праця. — С. 14.
- ²⁹ Обухова О.Ю. Українсько-польське транскордонне співробітництво як чинник євроінтеграційних намірів України / О.Ю. Обухова, Л.В. Стрільчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий журнал. Серія: Історичні науки. — 2007. — № 1. — С. 128.
- ³⁰ Філіповська О. Транскордонне співробітництво: Україна — Польща — Білорусь (інструменти фінансового забезпечення) // Регіональна економіка. — 2007. — № 1. — С. 45–46.
- ³¹ Буглай Н.М. Польща та Україна в Європейській політиці сусідства ЄС // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: зб. наук. пр. — К., 2010. — Вип. 42. — С. 114.
- ³² Там само. — С. 117.
- ³³ Васьківська К.В. Зазнач. праця. — С. 38.
- ³⁴ Роїк Н. Зазнач. праця. — С. 189.
- ³⁵ Кіш Є. За програмою сусідства. Транскордонне співробітництво України після східного розширення ЄС // Політика і час. — 2004. — № 12. — С. 27–34.
- ³⁶ Рябінін Є.В. Транскордонне співробітництво в системі процесів регіональної інтеграції України (політологічний аналіз): монографія. — Маріуполь, 2011. — С. 77.
- ³⁷ Стрільчук Л.В. Правове забезпечення транскордонного співробітництва України та Республіки Польща // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий журнал. Серія: Історичні науки. — 2008. — № 11. — С. 163–165.
- ³⁸ Кондратюк К. Українсько-польське транскордонне співробітництво (1992–2010) // Україна—Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — Л., 2012. — Вип. 5. — С. 244.
- ³⁹ Моцик О. Україна і Польща — стратегічні партнери // Політика і час. — 2006. — № 5. — С. 3–8.
- ⁴⁰ Мітряєва С.І. Транскордонне співробітництво: візовий аспект // Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб'єктів: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 8–9 квітня 2011 р.). — Ужгород, 2011. — С. 98.
- ⁴¹ Див.: Чорна Н. Зазнач. праця — С. 240; Гарагонич В.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України 1991–2011 рр. — Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. — К., 2012. — С. 10.
- ⁴² Комітет ВРУ з питань європейської інтеграції провів комітетське слухання // Голос України. — 2015. — 15 травня.